

Irina IJBOLDINA

VALORILE, OBICEIURILE, TRADIȚIILE ȘI MORAVURILE DE FAMILIE ALE POPULAȚIEI RUSE DIN BASARABIA INTERBELICĂ ÎN LITERATURA ROMÂNĂ

<https://doi.org/10.52603/rec.2021.30.18>

Rezumat

Valorile, obiceiurile, tradițiile și moravurile de familie ale populației ruse din Basarabia interbelică în literatura română

În articol sunt examinate schițele „Drumuri Basarabene” de Mihail Sadoveanu scrise în genul beletristicii etnografice și romanul de moravuri „Последний лишний человек” de Gheorghe Bezviconi. Alegerea acestor opere artistice se bazează pe reprezentativitatea lor în calitate de surse pentru tematica anunțată. M. Sadoveanu reconstituie tabloul fantomatic al microspațiului familiei nobilimii ruse, al madame Panina (anii 1920); sistemul chipurilor prezentate în aceste schițe, în mod evident dezvăluie atmosfera derutei sociale a populației ruse, precum și manifestarea unor tendințe clare de integrare în spațiul social românesc. Oricum însă, valorile familiale, obiceiurile, tradițiile și moravurile familiei ruse din Basarabia interbelică păstrează anumite elemente de continuitate. G. Bezviconi, cu lux de amănunte cotidiene, ce reproduc spiritul epocii, coloritul său istoric, reflectă retrospectiv viața unei familii basarabene tipice, de înalt statut social (așa-numiții „boieri ruși”); în romanul său este conturat portretul biopsihologic al familiei, constituit pe durata generațiilor, în aspecte detaliate ale valorilor familiale, obiceiurilor și tradițiilor. În operele prezentate, de asemenea este examinată în mod concret, problematica „identității basarabene”, deosebit de relevantă în aspectul studiului familiei ruse din perioada interbelică.

Cuvinte-cheie: perioada interbelică, beletristica etnografică, microspațiul familiei ruse, valori familiale.

Резюме

Семейные ценности, обычаи, традиции и нравы русской семьи Бессарабии межвоенного периода в румынской литературе

В статье рассматриваются написанные в жанре этнографической беллетристики очерки «Бессарабские дороги» Михаила Садовяну и нравоописательный роман Георгия Безвиконного «Последний лишний человек». Наш выбор произведений основывался на репрезентативности данных источников в русле заданной тематики. М. Садовяну воссоздает фантоматическую картину микропространства русской дворянской семьи мадам Паниной (1920-х гг.); система образов данных очерков наглядно демонстрирует атмосферу социальной дезориентации русского населения, а также проявление четких тенденций интеграции в румынское социальное пространство. Однако семейные ценности, обычаи, традиции и нравы русской семьи Бессарабии межвоенного периода сохраняют элементы преемственности. Г. Безвиконный, со множеством бытовых деталей, воссоздающих дух эпохи, ее исторический

колорит, ретроспективно отражает жизнь типичной бессарабской семьи с высоким сословно-социальным положением (т. н. «русские бояре»); в его романе вырисовывается сложившийся на протяжении поколений биопсихологический портрет семьи в детальных аспектах семейных ценностей, обычаев и традиций. В представленных произведениях также предметно рассматриваются вопросы «бессарабской идентичности», которые были особенно актуальны в аспекте изучения русской семьи в межвоенный период.

Ключевые слова: межвоенный период, этнографическая беллетристика, микропространство русской семьи, семейные ценности.

Summary

Family values, customs, traditions and ethics of the Russian family in Bessarabia (the interwar period in Romanian literature)

The article analyzes the essays “Bessarabian Roads” by Mikhail Sadoveanu, written in the genre of ethnographic fiction, and the moral-descriptive novel by Georgy Bezvikonny “The Last Superfluous Man”. Our selection of works was based on the representativeness of these sources for the announced topic. M. Sadoveanu recreates a phantomatic picture of the micro-space of the Russian noble family of Madame Panina (1920s); the system of the images of these essays clearly reveals the atmosphere of social disorientation of the Russian population, as well as the manifestation of clear trends of integration into the Romanian social space. However, the family values, customs, traditions and the morals of the Russian family in Bessarabia during the interwar period retain some elements of continuity. G. Bezvikonny in details recreates the spirit of the era, its historical flavor, retrospectively reflects the life of a typical Bessarabian family with a high social class status (the so-called “Russian boyars”); in his novel, the biopsychological portrait of the family, constituted over generations, emerges in the detailed aspects of family values, customs and traditions. The above mentioned works also substantively consider the issues of “Bessarabian identity”, which were especially relevant in the aspect of studying the Russian family in the interwar period.

Key words: the interwar period, ethnographic fiction literature, the microspace of the Russian family, family values.

În perioada interbelică, în Basarabia, se schimbă în mod esențial organizarea evoluției etno-demografice a instituției familiei populației ruse, fapt ce se reflectă asupra tabloului general, atât în structura instituției familiei și a sistemului de legături

matrimoniale, cât și la nivelul familiei particulare sau a individului. În perioada țaristă, populația rusă a Basarabiei era constituită preponderent din funcționari, militari și nobili (*dvoreni*). Reformele realizate în Basarabia au schimbat radical componența păturii funcționar-administrative a populației din regiune (Cозина 2018: 116-170). Trecerea la gestiunea în limba română și rezultatele reformei agrare, au modificat substanțial situația din câmpul muncii. S-a schimbat raportul cantitativ dintre componentele urbane și rurale ale populației ruse locale. Degradarea radicală a statutului social, în mod corespunzător, a influențat și condițiile de constituire a atmosferei social-psihologice a familiei. Însă, textele-surse, scrise în genul beletristicii etnografice (precum, de exemplu, schițele lui M. Sadoveanu), sau de descriere a moravurilor (cu elemente de etno-beletristică) – romanul lui Gh. Bezviconi, în pofida tendinței generale de dezintegrare socială a populației ruse, este indicată perpetuarea în anii 1920 a continuității valorilor familiale, ale obiceiurilor, tradițiilor și moravurilor familiei ruse în Basarabia în general, raportate la păturile sociale superioare.

Continuitatea tradițională cotidiană a familiei nobilimii ruse din spațiul basarabean poate fi urmărită cu destulă claritate în textele schițelor etnografice ale lui Mihail Sadoveanu, *Drumuri Basarabene*, scrise în 1922, după călătoria sa în Basarabia. Schițele, pe lângă tot felul de impresii, conțin descrieri pitorești ale moravurilor și obiceiurilor rușilor din Basarabia de la începutul perioadei interbelice, tablouri detaliate ale cotidianului familiei nobile ruse, în aspecte mentale și ale comportamentelor. Acest tablou apare în evidență prin descrierea unor chipuri exemplare, ce formează sistemul de descriere a moravurilor personajelor, precum în povestirea *Un Prînz* de Mihail Sadoveanu. Personajul principal în acest sistem – nobila rusă, doamna Panina (*madame Panina*), apare în mijlocul universului său al casei-pensiuni ospitaliere. Autorul ne acordă posibilitatea unică de a ne conecta la această lume. Subiectul se desfășoară la „hotarul nistrean al Basarabiei”, în or. Soroca, în vara anului 1919: încă nu demult s-a decis unirea Basarabiei cu România, armata română e cantonată la Nistru, și „societatea rusă basarabeană” a încremenit în „nedumerire și tristețe” (Sadoveanu 1992: 40). Sadoveanu remarcă, că încă recent „personagiile zilei” ruși: „fruntași ai zemsvelor comunale și județene”, ofițeri din garnizoane și „cîteva măriri decăzute ale Imperiului”, sunt „rămași în aer” după „cumplita furtună a anului 1917” (Sadoveanu 1992: 40). Ei au în-

cremenit în senzația propriei catastrofe: ne având posibilitatea să treacă de cealaltă parte a Nistrului, „unde s-ar găsi pe un țărm al morții”, dar de asemenea pierduți pe această parte, „străini de români și de limba lor”, „se zbat ca niște umbre chineze între două întunericiuri, în ultimele răsfrângeri ale unui incendiu (Sadoveanu 1992: 40). Sadoveanu descrie o casă particulară pe Nistru, aflată în proprietatea doamnei Panina. Casa este utilizată și ca un restaurant cu pensiune: „Sub umbră de viță de vie acățătoare, pe un fel de larg cerdac, cu fețe de un alb strălucitor și cu servicii scînteietoare. <...> Totul e curat, prietenos, discret” (Sadoveanu 1992: 39). Un personaj de remarcat este chelnerul, cu un aer ce-i aduce asemănare cu filosoful francez Brillat-Savari. Acest tânăr, foarte subtil, care-și exercită meseria cu o „oarecare condescendență”, fumează țigara și „dă mîna cu clienții, schimbă cu ei vorbe amicale”. Precum se adeverește, „E un absolvent al studiilor juridice universitare”. Stăpâna frumoasei case și a livezii îngrijite, care din timp în timp apare printre oaspeți – *madame Panina* – o doamnă frumoasă și înaltă cu „ochi extraordinari, migdalați, mari și languroși”, a aparținut cândva înaltei societăți. „Își vedea moșia în gabrioleță elegantă, trăia într-un palat, își împărțea viața între sezonul de băi și petrecerile de iarnă”. După revoluție, familia sa s-a ruinat complet: „A rămas văduvă, cu copii de educat, cu greutăți chinuitoare, în vremurile acestea de scumpeție sălbatică, de tulburări, de nesigurantă. Dar îndată după venirea armatei române „și-a pus șorț alb de gospodină și a ieșit în piață să cumpeze carne și zarzavaturi, ca să gătească o masă bună pentru cîteva cunoscuți”. De atunci ea întreține pe terasa casei sale un restaurant de familie confortabil, pentru vizitatorii constanți, din „naufragiații Imperiului”, cu prânzuri uimitor de luxoase și cu o atmosferă plăcută, dar discretă și mandicoasă. În organizarea divertismentului pentru oaspeți, stăpâna era asistată de membrii familiei: doi copii, ce cântau române pentru vizitatori și mama vârstnică, care-i acompania la pian. Casa doamnei Panina – un adevărat colțisor de rai, dar cu o atmosferă plină de un tragism ascuns. Sadoveanu descrie cu măiestrie anumite, cândva însemnate, parte a societății ruse, în momentul căderii vertiginoase a statutului său social: societatea rusă, aflată într-o deplină debusolare, social dezintegrată, marginalizată și lipsită de coeziune socială: „îi vezi la grădina publică, <...> pahar de bere dinainte, vorbind, comentînd, făcînd conjecturi, și-nsfîrșit încercînd a grăi în limba băștinașilor... Nu le-a mai rămas nimic din aureola fi-

returilor și a pajurilor imperiale: <...> În pașnica umbră de la madame Panina, oameni de azi, oameni de ieri stau liniștiți în după-amiaza înabușitoare, și absolventul jurist trece printre toți, cu țigara în colțul gurii, împărțind bunătățile pregătite sub ochii cei mari și melancolici ai stăpînei” (Sadoveanu 1992: 40). Deosebit de clar debusolarea socială se manifestă în descrierea meniului cu adevărat rusesc al mesei de prânz: „Pentru cine nu știe, e necesar să spun că o masă, după moda rusească, la nobila noastră amfitrionă, cuprinde două părți: zacusca și masa propriu-zisă. Zacusca e o gustare, un aperitiv. Domnul jurist așează delicat dinainte-ți unt, brânzeturi, mezeluri, masline, sardine și batog și o sticlă de rachiu în care plutesc fire lungi și încîlcite de coajă de portocală... Guști dintoate aceste felurite bunătăți și bei nu numai un păhărel de rachiu foarte tare, – ci un număr de păhărele, care mie mi s-a părut cam arbitrar. Interesant este că toți din juru-mi, de fiecare dată, au acru că beau primul păhărel, așa privesc licoarea c-un fel de mirare și se firitesc unul pe altul cu gravitate... După o lungă și copioasă zacuscă, – domnul cu țigara în-colțul gurii aduce sticle de vin alb și negru, vase cu gheață, alte tacîmuri de argint, farfurii de portelan, și anunță meniul c-o voce mișcată. E tot ce face mai bun și mai delicat madame Panina... In adevăr, de la supă cu pateuri fine pînă la înghețată, întregul prînz pare o protestare împotriva lipsei și o revanșă împotriva bucătăriei democratice, în mare cinste după anii teribili” (Sadoveanu 1992: 40). Pe fundalul acestui ospăț apare chipul fantomatic al familiei nobile ruse, familia doamnei Panina, un chip al trecutului. „Toată lumea e mulțămîtă; toate privirile se întorc cu recunoștință spre sanctuarul nobilei reprezentante a zilelor de ieri. O cucoană bătrînă deschide o pianină și cîntă, întovărășită de vioara unui tînăr profesionist, cîteva bucăți din timpurile burgheziei. Recunosc, între altele, un vals de Ivanovici... Într-o pauză, intră în cerdac și doi copii ai gazdei: Mișa gimnazist tinerel, cu botforași lustruiți și tunica strînsă-n centură, – și-o mărunțică *barișnia*, puișor de femeie blondă, albă, vaporeasă și *zîmbitoare*... Amîndoi trec pe la piano – și cîntă cîteva dulci și pătrunzătoare melodii din vremurile fericite. Subt degetele lor notele au un accent de adevăr și de tragic. Oaspeții privesc adînc mișcați și tăcuți pe acești copii ai dezastrului, pe cînd madame Panina – o gîcesc – își șterge lacrimile alături, în umbra unei odăiți...” (Sadoveanu 1992: 41), – astfel finalizează autorul această schiță expresivă și plastică a imaginii microspațiului familiei ruse din Basarabia

la cumpăna timpurilor.

Sadoveanu, precum și alți scriitori români care au locuit în Basarabia sau au vizitat-o în perioada interbelică a anilor 20' fixează chipul etnic nedefinit al localnicilor, unde noțiunile de „ruși basarabeni” și „basarabeni” devin sinonime. Acest lucru este ilustrat de povestirea din același ciclu – „Paiata”. Eroul său – un adevărat basarabean – Ernest Ernestovici Harki, „un personaj simpatic și foarte cunoscut încă de pe vremea rușilor. <...> E un om tînăr încă, un blond cu ochii albaștri, îmbrăcat cochec cu haine de vară, cu guler strălucitor, cu cravată străpunsă de un bold de aur. Se recomandă ceremonios înclinîndu-se adînc și întinde o mînă albă cu degete fine. Îi pare bine de toate cunoștințele noi și zîmbește prietinos. În fata ofițerului care ne e tovarăș, om cu vechime de doi ani în tîrg, cunoștință veche a sa, Ernest Ernestovici își ia poziție militărească împietrită – și, încruntîndu-și cu energie fața proaspăt rasă, execută salutul militar” (Sadoveanu 1992: 42). Acest tînăr, blond și elegant, odinioară inginer, actualmente om ce se apucă de orișice lucru, dar cu toate că „e un inginer cu reputație, e iubit de prieteni mai ales pentru nebuniile și chefurile lui”, – e oricum un personaj marginal sub aspect social și cultural. „Cu fața strîmbată într-o mască de tragic respect, Ernest Ernestovici raportează domnului maior că nu a putut să se culce decît în ziuă, că n-a putut să doarmă decît pînă la amiază, că-i gata să se dreagă cu cîteva păhărele de *vodka* tare...” Amicul său, un fost maior, își consumă viața în chefuri. „A! și domnul maior e un tip iubit și cunoscut aici. E un om de inimă și de petrecere. E și un om corect în serviciul lui, lucru rar și cu atît mai prețuit. E un om care, «vorbește puțin și bea dimpotrivă», cum spun unii. Și totdeauna cu aceeași mască flegmatică, ușor încruntată, care aduce puțin cu masca marelui Corsican” (Sadoveanu 1992: 42). Este semnificativ, că Ernest Ernestovici prezintă un chip de basarabean tipic, cu o identitate etnică nedefinită, cu un lexic macaronic și dezintegrat social. El vorbește rusa și concomitent alte cîteva limbi: *Hier, wir haben notre Napoleon...* ne încredințează Ernest Ernestovici, privind cu dragoste la maior. *Batiușca!* adaugă el cu patos, *tu la noi Napoleon. Este Napoleon de Soroca!*... sîrșește el cu un gest teatral. – *Foarte bine, stai frumos și pune mîna pe pahar!* Îi răspunde cu admirabilă flegmă ofițerul” (Sadoveanu 1992: 43). În Basarabia interbelică, mai ales în anii 20, nu arareori puteau fi întîlnite astfel de personaje precum Ernest Ernestovici, care vorbea „în jargonul lui fantastic, alcătuit din vreo patru-cinci limbi, urmează

cu volubilitate un fel de discurs ditirambic la adresa bunului său amic *le commandant...*”. Autorul se interesează foarte viu despre proveniența acestui om atât de straniu și neobișnuit pentru el. Dar acesta recunoaște, că la acest capitol, informația pe care o poate oferi este foarte sumară. „Ernest Ernestovici îmi spune el în jargonu-i peștit – e coborîtor dintr-un neam de oameni cam vag, poate ruși, poate nemți, poate poloni... În orice caz el nu știe cărei naționalități aparține, și la urma urmei, nu-l interesează asta. Cîndva, înaintea grozavei furtuni în care s-a prăbușit un mare imperiu, vorbea rusește și-l înțelegea toată lumea... Acum e nevoit să coase alături, ca pe niște petici, toate amintirile din feluritele gramatici pe care le-a răsfoit odată în liceu. Reprezentant fără limbă și nație al cosmosului vulcanic de peste Nistru, e cu atît mai trist în fond cu cît încearcă să dea mai variate contorsiuni măștii pe care și-a pus-o pe față” (Sadoveanu 1992: 43). Ernest Ernestovici se comportă ca paiuța. El e sentimental și înspăimîntat de tot ce se petrece în jurul său. „Masca și risul lui sînt o armă, ori cel puțin o pavăză” (Sadoveanu 1992: 43).

Este important de înțeles, că în pofida fanteziei artistice, aici avem în față o beletristică etnografică, care diferă de beletristica propriu-zisă prin câteva calități importante: fixarea obiectivului de cunoaștere a noilor universuri etnice și descrierea lor veridică, adesea realizată după un calapod anume, realizată prin recunoaștere și comparație cu viața cunoscută de cititor; posibila beletrizare, care se manifestă, în special, la nivelul poeziei, a procedurilor de reprezentare, orientate spre descrierea vieților și generarea unor caractere populare tipice; o folosire pe larg a unei proprii narațiuni, introducerea figurii povestitorului, care transmite impresiile personale de la contactele cu reprezentanții poporului respectiv, care nu exclud o fixare de precizie documentară a particularităților vieții populare și a cadrului său natural (Созина 2018: 22).

Anume sub acest aspect sunt descrise valorile familiale, obiceiurile, tradițiile și morala familiei basarabene în romanul lui Gheorghe Bezviconi «Последний лишний человек», care de asemenea, în anumite momente, deslușește bazele prezentării „identității basarabene”. Personalitatea lui Gheorghe Bezviconi, istoria familiei sale, sunt un exemplu de autoidentificare caracteristică basarabeană. În literatura de specialitate, identitatea națională se asociază cu noțiunile de originalitate, continuitate, stabilitate, identificare și conștientizare a apartenenței etnice și naționale. Esența sa depășește

limitele personale și atinge autoidentitatea sistemului social (Искусство... 2007: 346).

În acest context, este important de a consemna particularitățile vieții și creației autorului – subapreciat la timpul său și, cu regret, puțin cunoscut și astăzi. Cercetătorii defineau pe Gheorghe Bezviconi (1910–1966), ca pe un specialist de înaltă erudiție în mai multe domenii de cunoștințe istorice: istoria României, a relațiilor româno-ruse, a istoriei locale basarabene, a genealogiei, a istoriei literare românești, a bibliografiei româno-ruso-basarabene ș. a. Ziarist autodidact, a scris în română, franceză și rusă (Colesnic 1997: 212). Singura sa operă artistică este romanul (care are la bază istoria unei familii basarabene) «Последний лишний человек»¹ scris în limba rusă, pe care n-a mai folosit-o după ce se mută de la Chișinău la București (deja de 5 ani), în calitate de dar soției sale iubite – Tatianei Andreevna Bezviconi, de la naștere – Gromova, fiică de fost colonel al armatei țariste. În 1952 el scrie: „Iată deja de două luni, de când pierzând terenul de sub picioare, eu scriu pentru tine această continuare a cronicii noastre de familie. Nu prea seamănă a un *Recviem propriu*” (Безвиконный 1990) (Безвиконный 1990a: 27). „Acesta nu este un roman istoric, aceasta nu este o alegorie a retrăirilor general umane”, specifică el în prologul expunerii sale. „Romanul”, cadrul căruia nu este limitat de autor, prezintă o operă foarte greu de definit din perspectiva apartenenței la genurile literare. În el este reflectată viața, cea mai importantă și mai interesantă epocă din viața individului, familiei, păturii sociale, a întregii societăți și în final al țării, statului, poporului și chiar a umanității în întregime. Definim însemnările lui Gh. Bezviconi ca cronică de familie în genul eseului, remarcată și printr-un debut filosofic și publicistic. Descrierile prezintă câteva paliere de subiecte dispuse pe planuri diferite. Denumirea primei părți a romanului „Oamenii epocii de piatră” este și o demarcare a reprezentanților acestei familii de altă lume, de altă mentalitate, cea contemporană. El scrie despre oamenii *lumii proprii*, în care a crescut (Безвиконный 1990a: 27), scrie despre eroii săi, fără să ascundă laturile tainice ale vieții, *fără a le amesteca într-o abundență de fantezii*. Se sfârșește această parte astfel:

Oamenii epocii de piatră.

*Deasupra mormintelor lor stăteau cruci de piatră.
Și n-a rămas acolo piatră pe piatră...*

(Безвиконный 1990b: 129).

Oamenii epocii de piatră, retrospectiv reflectă,

mai mult decât altceva, viața familiei basarabene. Valorile, obiceiurile, tradițiile și morala unei familii caracteristice aparte (familii de „naționalitate basarabeană”). Această familie basarabeană în conștiința străinilor este definită prin noțiunea de „boieri ruși” (astfel ea este definită de o nouă rudă prin alianță), deoarece ei trăiesc în conformitate cu tradițiile familiei dvorenești patriarhale ruse, dar cu specific etnografic moldovenesc. Istoria neamului este localizată în ocina sa – Tătărești, probabil de identificat cu satul Tătărești din raionul Strășeni la cca. 30 km de Chișinău, dacă ținem cont de remarca autorului precum că Tătăreștii, „erau la răscrucea drumurilor, în calea spre orașul gubernial și acei, care plecau cu afaceri la Chișinău, nu puteau să nu intre în moșie” (Безвиконный 1990a: 37). Este descrisă biserica veche (în stil vechi moldovenesc în cinstea victoriei asupra tătarilor) din acest sat, reflectând istoria familiei neamului Mascanilor. Familia era numeroasă, influentă și la alegerile nobiliare și de zemstvă dădea multe voturi. Tatăl străbunicului – boierul Constantin Mascan: barba castaniu deschisă, fruntea înaltă, nasul drept. Bunicul – Constantin Vasilevici Mascan: statură mică, fuma un ciubuc enorm, și cu apucături de despot.

Personajul de familie central – bunica Sofia Egorovna (Safta), care era o femeie extraordinară. *Adevărată moșierită tătăreșteană*, Sofia Egorovna a născut de șaptesprezece ori, avea un temperament înflăcărat (străbunica Maria era de proveniență grecească, mică de statură și oacheșă) și a trăit până la 100 de ani. Anume bunica în această familie a fost apologeta etichetei de familie. Moartea bunici – sfârșitul epocii. Ea nu făcea parte din familia Mascanilor. Nu era de viță nobilă (tatăl său s-a refugiat în imperiul Rus din Serbia): *fețica energică de ten închis, sprâncenele aproape crescute, ochii arzând ca cărbunii și buzele strânse subțiri*. A fost alaptată de țigancă Bumba. Un timp a fost educată la Odesa, în grija rudei noastre, iluminatei contese Ruxandra Scarlatovna Elling, din naștere – Sturdza.

Personaje-chipuri expresive din cadrul familiei sunt și cele patru mătușe. Mătușica Ecaterina Constantinovna era tutore la gimnaziul guberniei de fete, spital și mai multe societăți de caritate. Peste tot ea se implica în toate detaliile și mărunțișurile, în realitate însă permițând președinților să fure sărmanii ocrotiți. „În Tătăreștii din vremea copilăriei mele Ecaterina Constantinovna a concentrat în mâinile sale toată conducerea gospodăriei. Ea s-a înconjurat de un personal de favoriți și turnători servili” (Безвиконный 1990b: 119). În vremuri de demult, Ecaterina Con-

stantinovna s-a măritat cu un colonel vârstnic, erou al războaielor cu turcii. Colonelul curând a murit, și mătușă în întregime s-a consacrat îngrijirii mamei sale. Ecaterina Constantinovna l-a crescut pe nepotul său, Serj. „Vărul” Oncl, soțul lui Dolli (sora lui Serj) englez, care a ajuns la Chișinău cu o garderobă teatrală comandată pe spezele ei. *El uimea basarabeni naivi cu fața rumenită, buzele vopsite și stema dezgustătoare ca o medalie, cu vaporul strămoșilor săi – cruciați*. Invitat în ospete la absolut inofensivul vecin Acundin, pe drum, în trăsură, „vărul” la învins la cărți pe moșierul primitor. Când Ecaterina Constantinovna a decedat, iar jocul în „boierii ruși” l-a plictisit pe „vărul” Oncl, *el a lichidat averea lui Dolli și luându-l cu sine pe Serj a părăsit ținuturile noastre* (Безвиконный 1990a: 119-120). Elena Constantinovna, o altă mătușă, mică și gârbovită, pe care nimeni în familie nu o lua în seamă. Ea, însă, (cu toate învinuirile în mezalianță) s-a căsătorit reușit cu un moșier armean local și a plecat în Franța. A treia mătușă, Eugenia Constantinovna – „preafrumoasa grecoaică”, avea reputația de frumoasă clasică. S-a căsătorit cu un diplomat și după o viață plină și petrecăreață peste hotare s-a întors în Basarabia. Mătușă Elisabeta Constantinovna, era opusul total Ecaterinei Constantinovna. Îi plăcea liniștea, confortul și pisicile. *Elisabeta Constantinovna trăia adesea la Tătărești, la mama sa, deși prefera viața în sătuceanul său, unde cultiva flori, viermi de mătase, torcea pânze foarte fine și țesea după ornamente sofisticate ale ceramicii vechi minunate covoare moldovenești*. Elisabeta Constantinovna aderase la mișcarea tolstovistă. Din propria moșie a oferit câteva zeci de desetine pentru colonia tolstovistă, populată de originari din Rusia Centrală. Dar viața în comună nu s-a încheat și colonia s-a destrămat. În timpul revoluției mătușă trăia în căsuța sa sătească. Nimeni nu s-a atins de ea. Pe urmă ea a plecat la Odesa, unde modest s-a instalat într-un mic apartament dintr-o casă populată, trăia foarte sărac și strâmtorat împreună cu multiple pisici, aflate în stare deplorabilă.

Portretul artistic al unchiului Mica este chintesența chipurilor nobililor basarabeni, mărușul de aur al speței neamului Mascanilor. *Dimitrie Constantinovici, sau precum era numit în familie – nenea Mica, a fost penultimul copil al bunicii, tatăl meu – ultimul*. Sofia Egorovna a avut mari speranțe privind favoritul său. În copilărie el a fost alintatul Tătăreștilor, apoi a plecat să studieze dreptul roman peste hotare (Franța, Germania). „Mica poseda o minte lucidă și avea spirit de observație. moldo-grec după proveniență: cu studii engleze și franco-germane, el era

destinat conducerii nobilimii rusești” (Безвико́нный 1990b: 130). El a fost ales căpetenie a dvorenimii, a primit titlul de șambelan, dar viața lui s-a rostogolit în altă direcție: „Ereditatea stihinică a strămoșilor, boala tatălui său, despotismul mamei... Dimitrie Constantinovici bea, s-a deprins cu morfina. Natura nesocotită cerea satisfacerea în «orgiile mescanești». El era pasionat de Petersburg și de cei două sute de ani ai Rusiei imperiale. Când în Basarabia au venit românii, vârstnicul unchiul Mica, ne dorind să recunoască propriile păcate, a urât câmpia fără margini, prin care gonește omul răutăcios. Șambelanul țarist a trecut în extremă, blamând tot ce e rusesc. Curând a urmat o oarecare dezamăgire: moșierilor li s-a permis să-și trăiască veacul pe domeniile mult micșorate, dar nu li s-a acordat nici o importanță. Jefuiau politicenii, avocații, cămătarii, «perceptorii» – noua categoria de vameși. Tuturor, întotdeauna, unchiul le era dator... Pentru tot se plătea cu rubla de aur” (Безвико́нный 1990b: 133).

Întruchiparea artistică a percepției tragice de către autor a epocii sale s-a manifestat în finalul de același tip al destinului acelor personaje care au rămas în Basarabia după revoluția din 1917. Mătușa Eugenia Constantinovna (frumoasa grecoaică) s-a întors în Basarabia, unde în județul Akerman bunica i-a oferit o moșie din propria zestre. La apusul vieții din ea, femeie frumoasă s-a transformat într-o scorpie răutăcioasă. „Când soții apăreau în stradă, ei mergeau pe laturile opuse ale trotuarului și arareori se certau într-o engleză perfectă. Rămășițele averilor sale le-au irosit, încercând să obțină prin judecată de la stat moșia-curort acaparată de la ei” (Безвико́нный 1990b: 121). Mătușa Elisabeta Constantinovna a murit într-o sărăcie lucidă, printre cadavrele în descompunere a pisicilor sale. Unchiul Mica, Dimitrie Constantinovici a murit pe patul spitalului orașenesc – umbră de om extenuat. „Jefuitorii din spital au scos de pe cadavrul încă cald dinții de aur...” (Безвико́нный 1990b: 134).

Valorile de familie, obiceiurile, tradițiile și morala s-au transformat sub influența mentalității istorice. Raporturile copiii-părinți și cele între soți, formate în epoca „țaristă” sub influența mentalității rusești, s-au păstrat în Basarabia în perioada politică zbuciumată, dar treptat s-au atenuat și au dispărut pe durata epocii interbelice. Astfel, influența activă asupra boierimii basarabene a fundalului social odesit, s-a manifestat pregnant, de exemplu, în caracterul și sistemul de valori al bunicii Sofia: „În Odesa clocotea viața. Oamenii beneficiului erau plini de energie, căutau distracția, strălucirea, femeii frumoase. S-a

creat un stil specific odesit, la drept vorbind, cam prea scilpitor și țipător, precum tot ce e sudic, dar elegant. Acest stil a influențat nemijlocit arhitectura noului Chișinău. Absolvenții liceului Richelieu au devenit mai târziu printre cele mai populare figuri basarabene. Surorile lor au fost educate sub patronajul lui «maman» Kandyba, vecinii noștri, Manuc-bei și Cheșco uimeau odesiții prin baluri splendide. În acei ani, când bunica nu pleca peste hotare, lunile de iarnă le petrecea la Odesa, cotidianul căreia se reflecta în toate aspectele vieții proprietarilor tătărășteni” (Безвико́нный 1990a: 34).

Influența educației se realiza în moravuri și obiceiuri. Datorită pasiunii bunicii față de istoria rusă și față de romanul istoric rusesc, în posesiunile funciare ale familiei s-a creat un fundal normativ specific. Moșiereasa din Tătărăști a creat o „opricinină” adică oameni avansați dintr-o condiție modestă, gata s-o urmeze în foc și apă. „Cu anii «opriciniciei» s-au așezat pe propriile loturi, s-au îngrășat și au uitat despre nelegiuirile tinereții. Satele noastre aminteau așezările militare araccieviste: totul era vopsit în două culori – palid-gălbui și gri, (culoarea roșie bunica nu o iubea). Chiar și căruțele țărănești sure erau înfrumusețate cu flori galbene, fapt ce-i împiedica pe locuitorii tătărășteni să se oprească în voia lor pe la cârciume: se va raporta boeroaicei!” (Безвико́нный 1990a: 36). De la Potiomkin au moștenit abilitatea de a prezenta totul pe față. „Plecarea și sosirea bunicii în domeniu era însoțite de sunetul clopotelor și rugăciune” (Безвико́нный 1990a: 36).

Sofia Egorovna a fondat unul dintre primele spitale în gubernie, și medicul verifica acasă, dacă e bolnav țaranul ce nu a ieșit la lucru. Ea a fondat și o școală în care învățau 27 de elevi, în memoria faptului că pe 27 aprilie a decedat soțul său neuitat.

În narațiuni, autorul conturează canoanele etichetului familial, așa-numitul cod moral-social al familiei. Bezviconi descrie familia strict patriarhală, cea ce înseamnă o supunere fără echivoc față de capul familiei, și în care deciziile principale sunt luate exclusiv de el. În acest caz, rolul era îndeplinit de bunica Sofia. „Bunelul a murit fără a lăsa testament. Nici fiicele căsătorite nu au fost separate. Legile locale complica situația. Ultimele însă n-au tulburat-o pe bunica, care a împărțit averea astfel, precum a împărțit pământul Noe biblic. Toată averea – inclusiv zestrea deloc mică a Sofiei Egorovna – a fost scrisă pe numele copiilor, cu condiția ca toți să i se supună. Și mai departe: în familia noastră a rămas un singur bărbat – bunica” (Безвико́нный 1990a: 36). Ea intervenea în afacerile tuturor, și nimeni nu se încume-

ta să-i iasă din ascultare. Până în ziua morții nimeni nu s-a încumetat s-o contrazică. Căsătoria fiecărei fiice a fost o întreagă tragedie. Reproșuri fără sfârșit de trădare și lipsă de considerație. În familie domina un conservatism absolut. „Repulsia față de inovații, bunica le moștenise de la bunel. Din această cauză țevile de fabrici n-au urât peisajul Tătăreștilor. Mai mult ca atât, până la moartea bunicii, adică până la începutul secolului XX, nimeni nu s-a hotărât să tragă chiar și-n casa oroșănească electricitatea și telefonul” (Безвиконный 1990a: 41).

Una dintre categoriile caracteristice ale eticii familiale era ospitalitatea. „Sofia Egorovna iubea agitația în jurul său. Pe toți îi primea cu bucurie, ca pe oaspeți doriți. Deja la cotitura de pe șosea la drumul spre Tătărești erați salutați de o inscripție pe scândură gri cu litere pretențioase galbene: «Poftim la masă». Și mai departe, în roman, amintind de moșierii basarabeni, Bezviconi scrie despre ospitalitatea lor, precum despre moșierul primitor Acudin” (Безвиконный 1990b: 120).

Statutul social al familiei era destul de înalt. Statutul însemnat determina condițiile de viață din domeniu. „Aici se puteau afla ultimele știri și se putea primi o scrisorică de recomandare. Mulți intrau însă fără vre-un motiv, să se închine Sofiei Egorovna. Bunica era respectată”. Oaspeții erau dispuși după ranguri cu strictețe. „Ospitalitatea nu era nimănuri refuzată, doar că încăperea era în corespondență cu rangul”. Bunica o iubea foarte mult pe doica sa Bumba, și când ea a murit, a fost înmormântată „cu toată solemnitatea ce se cuvenea pentru doica bunicii”. „Dar copiii săi, rămâneau țigani simpli (adică în statutul de sclavi), deși bunica nu ia lipsit de grija sa”. Apreciindu-și foarte mult statutul, „bunica cu trufie se pronunța despre multe familii vechi: vei rade stema și vei da și de podcoava țigănească” (Безвиконный 1990b: 118).

Tradițiile și obiceiurile familiale – „ceremonialul” Mascanilor era destul de tipic pentru majoritatea familiilor basarabene de acest statut. De exemplu – obiceiul tradițional de acordare a numelui. „În acele timpuri comiilor nu le se oferea o mare înemnătate. În sfârșit, ne-am mutat la oraș și când s-a născut fetița, după vechiul obicei am chemat din stradă primii întâlniți ca să botezăm noul-născuta. S-a născut mătușa Ecaterina Constantinovna. Ea a fost botezată de frizer și brutăreasă. Celorlalte trei fete, care s-au născut după Ecaterina Constantinovna, s-au dat nume care începeau cu litera E, după același obicei vechi, ce salva noul-născuții de destinul fatal al primilor copii. Se pare că a mai fost o Eufrosinie, – al cincilea

E, plecată în neființă în pofida tuturor literelor...” (Безвиконный 1990a: 35).

Încă o tradiție caracteristică a acestei familii consta în trecerea anuală pe timp de iarnă din conacul moșiei în casa orașenească. Precum majoritatea moșierilor basarabeni, Mascanii petreceau iarna la oraș. Viața tipică a moșierilor provinciali ruși din secolul al XIX-lea, cu neapăratele atribute cotidiene ale conacului: recepții de seară cu mese de joc, cu multiple rude, și persoane dependente. „Anual, în camera vecină se deschideau mesele de joc, și vecinii ce se adunau la lumină se așezau la cărțile de joc. Jucau cu mize mici, mai mult pentru distrarea bunicii, care urmărea din camera sa câștigul total. Rudelor sărace, în caz de pierdere mare, pe loc li se făcea un dar – «împrumut»” (Безвиконный 1990a: 37). Partener permanent la masa de joc al bunicii era moșierul Li-asovschi, fiul unui maior din timpurile campaniilor Ecaterinei și a Războiului pentru Apărarea Patriei, care a primit pământuri în Basarabia. „Ajuns la demisie locotenent-colonel s-a așezat într-un mic cătun, în care toată populația țărănească era constituită din frații și nepoții săi vitregi. Trăia sărac, ce avea – bea, și de foame se hrănea la bunica” (Безвиконный 1990a: 38). Un capitol aparte erau balurile anuale, vizitate chiar și de rude regale (principele de Bourbon, Chaim Carlovic, Chime de Bourbon, duce de Madrid și Anjou (1870–1931), care în anii 1896–1909 a făcut serviciul în armata rusă). „Ziua onomastică a bunicii, 17 septembrie, era sărbătorită la Tătărești de toată gubernia”. Ospățul era de proporții și dura câteva zile. La bal „oaspeții se adunau cu câteva zile înainte de sărbătoare. Venea guvernatorul și arhiereul”. Un loc deosebit în rândul ceremoniilor familiale îl ocupa obiceiul vechi al „linguriței cu dulceață”. „Oaspetele se apropia de mânuța Sofiei Egorovna. În funcție de statutul său i se acorda un salut mai scurt sau mai îndelung al gospodinei. După aceasta oaspetele se îndrepta spre prima tavă, lua lingurița din talgerul de argint, lua cu ea dulceața din una din cele douăsprezece vâșute cu dulceturi de diferite soiuri și trecea spre o altă tavă, pe care stăteau păhare cu apă, iar după ce erau servite, lingurița se pune pe o altă farfurie” (Безвиконный 1990a: 38).

Conștiința de sine familială a acestui neam era compusă destul de complex. Astfel, autorul observă, că „la vreo jumătate de duzină din strămoșii mei au fost strangulați în subsolurile Țarigradului. După sânge, mai mult fiu al Orientului, eu aparțin mai mult Apusului. Pentru că spiritul ne posedă” (Безвиконный 1990b: 125).

În continuare, Bezviconi descrie în următorul fel

circumstanțele constituirii acelei *naționalități basarabene*. „Timpurile și lumea sunt desosebite... Basarabeni constau dintr-un amestec straniu și nu de cea mai bună calitate. Lenea acoperea cu un fel de mucegai țăranul și moșierul. Dacă în sat apărea un meșteșugar dibaci sau un țăran iute, se adevăra că provine din Podolia. Dar curând, balta locală înghițea veneticul. Același lucru se întâmpla și cu pătura moșierească. Aici se trăia nu din venit, dar din toată averea, se cheltuia generos, deși neîndemânatic. Cele mai bune vinuri se consumau pe loc, cauză pentru care faima vinurilor din Crimeea, injust o întrecea pe a celor basarabene. Rușii își pierdeau aici amploarea, polonezi amabilitatea, grecii și armenii – spiritul întreprinzător. Locuitorii primeau coloritul basarabean și chiar, naționalitatea. Astfel, în orice caz, ei se înscriu după 1918” (Bezvikonnyy 1990b: 126).

Romanul lui Gheorghe Bezviconi «Последний лишний человек» conține portrete etno-psihologice remarcabile și vii, o societate întreagă, o galerie de oameni – membri ai familiei, care au contribuit la apariția și dezvoltarea acestei personalități. Identitatea națională este examinată în plan psihologic, ca o „conștientizare a diferenței”, „simțul și conștientizarea a *noi* și *ei*”. (Искусство... 2007: 349). Narațiunea abundă de o multitudine de detalii cotidiene, ce reconstituie spiritul epocii, coloritul său istoric, fapt ce permite articularea problemei de demarcare a identității naționale a basarabenilor, mai ales în această perioadă. Considerăm, că cercetarea procesului de evoluție a instituției familiei ruse din Basarabia interbelică, prin concepte mentale (valori familiale, obiceiuri, tradiții și morală) în baza operelor literare, ne va permite să cercetăm acest fenomen mai limpede și mai autentic, odată ce materialele artistice prezentate, așa sau altfel, reflectă procesele și fenomenele magistrale, care ființează în sfera socială, precum și translează categorii etnoculturale determinate ale mentalității de epocă. Astfel, examinând textele selectate, precum și reacția la ele a contemporanilor, vom putea nu doar să înțelegem particularitățile dezvoltării instituției familiei ruse în epoca interbelică, dar și să determinăm contextul general de existență a familiei, normele și regulile existente în societate, caracteristicile ideologice, translate de autori în aceste opere.

Notă

¹ Romanul scris de Gh. Bezviconi în anii 1952–1954 la București, este publicat în întregime și cu corectări introduse de autor, în 1963 (manuscrisul se păstrează astăzi la Arhiva Națională a Republicii Moldova, vezi: f. 983, inv. 1, un. 6. Apud: Кодры, 1990, № 9-12).

Referințe bibliografice / References

Colesnic Iu. Gheorghe Bezviconi. Bibliografia. Chișinău: Museum, 1996. 47 p.

Sadoveanu M. Drumuri basarabene. București: SAECULUM, 1992. 94 p.

Безвиконный Г. Последний лишний человек. În: Кодры. Кишинев: Универсул, 1990a, № 9, с. 27-41. / Bezvikonny G. Ultima persoană de prisos. In: Codri. Chișinău: Universul, 1990a, nr. 9, s. 27-41.

Безвиконный Г. Последний лишний человек. În: Кодры. Кишинев: Универсул, 1990b, № 10, с. 118-138. / Bezvikonny G. Ultima persoană de prisos. In: Codri. Chișinău: Universul, 1990b, nr. 10, s. 118-138.

Безвиконный Г. Последний лишний человек. În: Кодры. Кишинев: Универсул, 1990c, № 11, с. 68-104. / Bezvikonny G. Ultima persoană de prisos. In: Codri. Chișinău: Universul, 1990c, nr. 11, s. 68-104.

Искусство и цивилизационная идентичность. Отв. ред. Н. А. Хренов. М.: Наука, 2007. 603 с. / Iskusstvo i tsivilizatsionnaya identichnost. Отв. ред. N. A. Khrenov. M.: Nauka, 2007. 603 s.

Скворцова А. Русские Бессарабии: опыт жизни в диаспоре (1918–1940 гг.). Кишинев: Pontos, 2002. 278 s. / Skvortsova A. Russkiye Bessarabii: opyt zhizni v diaspore (1918–1940 gg.). Kishinev: Pontos, 2002. 278 s.

Созина Е. Писатели-этнографы в русской литературе второй половины XIX века: ремесленники, популяризаторы, номады от литературы? În: Acta Universitatis Lodzianis Folia Litteraria Rossica, № 11, 2018, с. 21-33. / Sozina E. Pisateli-etnografy v russkoy literature vtoroy poloviny XIX veka: remeslenniki, populyarizatory, nomady ot literatury? In: Acta Universitatis Lodzianis Folia Litteraria Rossica, nr. 11, 2018, s. 21-33.

Irina Ijboldina (Chișinău, Republica Moldova). Cercetător științific, Centrul de Etnologie, Institutul Patrimoniului Cultural.

Ирина Ижболдина (Кишинев, Республика Молдова). Научный сотрудник, Центр этнологии, Институт культурного наследия.

Irina Ijboldina (Chisinau, Republic of Moldova). Researcher, Center of Ethnology, Institute of Cultural Heritage.

E-mail: ijboldinairina@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1136-0082>